

COB-focusgroepen vierde kwartaal 2018

Amsterdam

Judith ter Berg
Yolanda Schothorst

Oktober 2018

Projectnummer: H4853

Inhoud

1	Inleiding	1
2	Onderzoeksverantwoording	2
2.1	Opzet en uitvoering van het onderzoek	2
2.2	Interpretatie rapportage	2
3	Resultaten	4
3.1	Impressie van de gesprekken	4
3.2	Hoe gaat het met Nederland?	5
3.3	Inkomensverschillen	10
3.4	24 uurs-samenleving en flexibele samenleving	12
3.5	Lessen uit de gesprekken	21
4	Conclusies	23
	Bijlage 1 Overzicht deelnemers	26

1 Inleiding

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) voert sinds 2007 het Continu Onderzoek Burgerperspectieven (COB) uit. Dit onderzoek heeft tot doel ontwikkelingen in persoonlijke en maatschappelijke zorgen van Nederlanders te volgen en te analyseren. Door middel van kwartaal-enquêtes en verdiepend kwalitatief onderzoek worden ontwikkelingen in perspectieven van burgers gevolgd.

Het kwalitatieve onderzoek werd van 2008 tot en met 2012 elk kwartaal uitgevoerd door de onderzoeksbureaus Veldkamp (sinds september 2016 onder de naam Kantar Public) en Ferro Explore!. Sinds 2013 worden in het tweede en vierde kwartaal groepsgesprekken uitgevoerd door Kantar Public en Ruigrok NetPanel.

De algemene onderzoeksvragen voor de groepsgesprekken zijn door het SCP als volgt geformuleerd:

- Wat zijn de maatschappelijke zorgen van Nederlanders?
- Hoe moeten bepaalde onderzoeksresultaten uit het kwantitatieve onderzoek worden geïnterpreteerd en verklaard?

Naast deze telkens terugkerende onderzoeksvragen wordt elk half jaar op basis van actuele maatschappelijke ontwikkelingen een aantal specifieke onderzoeksthema's toegevoegd.

In het vierde kwartaal van 2018 is het volgende verdiepingsthema aan de orde gesteld:

- 24-uurs en flexibele samenleving

Daarnaast is kort stilgestaan bij het onderwerp 'inkomensverschillen in Nederland'.

Dit rapport beschrijft de onderzoeksresultaten van de twee groepsgesprekken die Kantar Public op 11 oktober 2018 in Amsterdam heeft uitgevoerd. Hoofdstuk 2 geeft een verantwoording van de opzet en de uitvoering van het onderzoek. In hoofdstuk 3 wordt allereerst de visie van de deelnemers op de stand van zaken in de Nederlandse samenleving beschreven. Vervolgens gaan we kort in op het thema 'inkomensverschillen in Nederland' en beschrijven we uitgebreid de bevindingen rond het thema '24-uurs en flexibele samenleving'. Hoofdstuk 4 vat de belangrijkste bevindingen samen.

2 Onderzoeksverantwoording

2.1 Opzet en uitvoering van het onderzoek

Kantar Public heeft op 11 oktober 2018 twee groeps gesprekken in Amsterdam gevoerd. In aansluiting op het verdiepingsthema is in overleg met het SCP besloten om de twee groepen als volgt samen te stellen:

- groep 1: algemeen publiek, 20 tot en met 65 jaar, merendeels werkzaam (lo t/m wo)
- groep 2: werkende ouders van kinderen tot en met 12 jaar (lo t/m wo)

Binnen beide groepen is een spreiding nagestreefd naar geslacht, gezinssituatie, dagelijkse bezigheden en leeftijd.

De selectie van de deelnemers is uitgevoerd door een gespecialiseerd selectiebureau. Het bureau heeft een briefing ontvangen waarin we onze wensen ten aanzien van de samenstelling van de groepen kenbaar hebben gemaakt. Op basis van deze briefing is de selectie tot stand gekomen.

In totaal hebben 14 personen deelgenomen aan de gesprekken. Een overzicht van de achtergrondgegevens van de deelnemers is opgenomen in bijlage 1.

De gesprekken zijn gevoerd aan de hand van een gesprekspuntenlijst die in overleg met het SCP is opgesteld (zie bijlage 2). Beide gesprekken hebben twee uur in beslag genomen.

De groeps gesprekken zijn gevoerd in de onderzoeksruimte van Kantar Public in Amsterdam. Onderzoekers van het SCP hebben de gesprekken in een andere ruimte simultaan gevolgd via een gesloten tv-circuit.

2.2 Interpretatie rapportage

Kwalitatief onderzoek stelt ons in staat inzicht te verkrijgen in opvattingen van mensen en de achterliggende verklaringen daarvan. Deze vorm van onderzoek is open en exploratief en gaat uit van wat de deelnemers zelf ter sprake brengen. Bij kwalitatief onderzoek gaat het om het beschrijven van de diversiteit aan opvattingen en niet om de frequentie waarmee bepaalde uitspraken worden gedaan.

De resultaten uit dit kwalitatieve onderzoek zijn niet generaliseerbaar naar de samenleving. Wel geven ze een beeld van de opvattingen die leven over de onderscheiden thema's. Opgenomen citaten dienen ter illustratie; de citaten van deelnemers zijn cursief aangegeven. Citaten van de

groep algemeen publiek groep zijn te herkennen aan een A voorafgaand aan het citaat, voor de groep werkende ouders is het een W.

3 Resultaten

3.1 Impressie van de gesprekken

De gesprekken waren enorm verschillend qua sfeer. De groep 'algemeen publiek' nam onze gebruikelijke oproep om eerlijk en vrijuit de mening te geven heel letterlijk op. Dit resulteerde in een gesprek dat gekenmerkt werd door een paar deelnemers die zich dominant opstelden. Verder was er weinig positieve chemie in de groep; er was vanaf het begin een negatieve sfeer, waarbij elk positief punt werd ontkracht door het te voorzien van een negatieve kanttekening. Ook lieten deelnemers elkaar niet uitspreken, praatten ze door elkaar heen en luisterden ze mondjesmaat naar elkaar. De tweede groep verliep veel rustiger. Dit had deels te maken met de omstandigheid dat er zes in plaats van acht deelnemers waren (de vaders lieten het afweten). Maar het zat hem ook in de deelnemers zelf. Het kan zijn dat het gemeenschappelijk kenmerk van het hebben van kinderen in een bepaalde leeftijdscategorie hier aan bijdroeg. In ieder geval werd in deze groep veel meer op elkaar ingegaan, liet men elkaar uitpraten en was er een meer coöperatieve sfeer.

De stemming over de Nederlandse samenleving was in de groep algemeen publiek in eerste instantie positiever dan in de groep werkende ouders. Dit in tegenstelling tot de toelichtingen die in deze groep op de positieve stemming werden gegeven; de positieve indrukken werden namelijk onmiddellijk voorzien van negatieve kanttekeningen. De positieve stemming in beide groepen is economisch gedreven en wordt verder ingegeven door technologische ontwikkelingen. Zo wordt gerefereerd aan een krappe arbeidsmarkt, het stelsel van sociale voorzieningen waar men in Nederland op kan terugvallen, de vooruitgang in (zorg)technologie. De negatieve stemming heeft te maken met de indruk dat de verschillen tussen rijk en arm groter worden, bezuinigingen in de zorg en op de studiefinanciering. Er wordt eveneens een koppeling gemaakt met een achteruitgang in normen en waarden, een steeds individuelere samenleving waarin mensen op zichzelf gericht zijn en minder respect hebben voor elkaar. Ook komt er in beide groepen specifiek Amsterdamse problematiek naar voren zoals de woningmarkt die het kinderen van deelnemers onmogelijk maakt om op zichzelf te kunnen gaan wonen in de stad.

Het onderwerp 24-uurssamenleving/flexibele samenleving is een onderwerp waarbij men zich veel kan voorstellen, omdat men er in het dagelijks leven veel mee wordt geconfronteerd. Dominant is de openstelling van supermarkten als bewijs van een steeds flexibeler samenleving. Het ervaren van tijdsdruk wordt enerzijds herkend door de deelnemers, anderzijds zien ze er een grote eigen verantwoordelijkheid en keuzemogelijkheid in. Mensen laten zich 'te veel gek maken' is een veelgehoord statement.

3.2 Hoe gaat het met Nederland?

Gaat het in Nederland de goede of de verkeerde kant op?

De deelnemers is gevraagd te kiezen uit een witte en een grijze kaart om uit te drukken of het in het algemeen de goede kant (= wit) respectievelijk de slechte kant (= grijs) op gaat met de Nederlandse samenleving.

De groep algemeen publiek

In de groep algemeen publiek is de helft positief gestemd: vier deelnemers steken een witte kaart op, drie van hen een grijze kaart en één zowel een grijze als witte kaart.

Opvallend is dat bij de vraag om het opsteken van de kaartjes een deelnemer onmiddellijk vraagt wat er wordt bedoeld met 'de samenleving'. Hij vindt het moeilijk om zich uit te spreken over een richting. De positieve stemming blijkt overigens relatief te zijn. Want elk positief argument wordt tegelijkertijd ontkracht door een negatieve kanttekening. Zo laat iemand zich positief uit over de vooruitgang in de gezondheidszorg. Een ander brengt daar echter tegenin dat er veel is bezuinigd en dat er een tekort is aan personeel. En een volgende stelt dat hij tevreden is met het voorzieningenniveau in Nederland, maar merkt daarbij in een adem op dat het bestaan van voedselbanken in Nederland niet thuishoort. Ook klinkt er ongenoegen door over de positie van de middenklasse.

In de woorden van enkele deelnemers in deze groep:

A7: *In de geneeskunde gaat het vooruit. En we hebben het steeds beter gekregen.*

A3: *Maar in de verpleegkunde zijn ze veel aan het bezuinigen. Goeie technieken en technologie, maar het personeel gaat achteruit, er is een tekort aan artsen en verpleegkundigen.*

A5: *Ja, dat zie je overal, ook in de horeca. Je ziet werkgevers zelfs reisjes aanbieden om mensen aan te trekken. (...)*

A1: *Ik had een witte kaart. Ik denk dat het de goeie kant op gaat als er naar rato goed uitbetaald wordt. Als ik denk aan verplegers denk ik aan goeie verdienen. M'n pensioen is niet super veel maar ik kan er mee leven. Ben er wel tevreden over. Doordat ik weinig te besteden heb, krijg ik zoveel meer. Bijvoorbeeld een stadspas om naar musea te gaan.*

M: Dus er zijn voorzieningen?

A1: *Ja inderdaad. Aan de andere kant is het schandalig dat mensen in Nederland naar de voedselbank moeten.*

A3: *Wat 1 zegt: wat stadspas betreft: je hebt er niks voor moeten doen maar je hebt daarvoor wel veel voor moeten werken. Mensen met een minimuminkomen hebben daar profijt van, ik niet. Ik moet er hard voor werken. Ik vind het fijn dat Nederlanders aan hun (red.: mensen met minimuminkomen) denken, maar voor harde werkers die er net boven zitten, die hebben daar niks aan. Hard werken loont niet.*

Vervolgens brengt iemand in dat het alleen maar over de financiële dingen lijkt te gaan, terwijl ze vindt dat de samenleving ook op andere dingen betrekking heeft.

Degenen die een grijze kaart hebben laten zien wordt vervolgens gevraagd welke argumenten zij hebben voor de negatieve richting van de samenleving. Ze brengen een aantal zaken naar voren: de afschaffing van de studiefinanciering, een steeds groter verschil tussen arm en rijk en de verslechterende omgangsvormen in de samenleving. Die verslechterende omgangsvormen worden gelijk voorzien van voorbeelden uit het eigen leven. De oorzaak wordt gezocht in de veelheid aan culturen met even zovele fatsoens- en respectnormen, maar ook in de teneur dat mensen steeds meer willen in het leven.

A8: *De normen en waarden vind ik heel erg, niemand heeft respect meer voor elkaar. In de bus: iedereen zit op zijn telefoon. Mensen zijn egoïstisch geworden. Als ik op straat iemand begroet krijg ik geen hallo. De politie krijgt geen respect meer.*

A3: *Ik zat laatst bij McDonalds. Die dame zegt tegen de dame: eet ze. En die dame zegt: wat zeg je?! Ze komt weer terug en ze springt over de balie en ze heeft haar helemaal in elkaar geslagen. Ik heb de politie gebeld, ik vind het niet kunnen.*

A8: *Zoveel culturen bij elkaar in Nederland, iedere cultuur heeft z'n eigen cultuur zeg maar, eigen regels in respect.*

A3: *Dat vind ik echt niet kunnen.*

Een ander wijt het aan de financiële druk waar mensen volgens hem onder lijden en die debet is aan de negatieve ontwikkelingen.

"Het is een groot rookgordijn van onzin. We hebben het niet over de dingen die die onzin veroorzaken. Iedereen staat onder financiële druk. Er zijn veel te grote verschillen tussen arm en rijk. Bij sollicitaties is er veel verschil tussen publieke sector en overheid. Er is angst."

Anderen haken hierop in door te stellen dat mensen steeds meer materiële dingen willen in het leven wat zorgt voor druk om dit te bereiken.

Gevraagd naar wat de positief gestemden vinden van de argumenten van de negatief gestemden blijkt dat zij wel gevoelig zijn voor hun argumenten, maar ze brengen wat nuancering aan voor wat betreft degenen die zich schuldig maken aan slechtere omgangsvormen:

A1: *De kloof tussen arm rijk wordt veel te groot, niet alleen in Nederland overal. Iedereen denkt ikke, ikke, de rest mag stikke. Maar in de bus: wie zegt: meneer, wilt u zitten? Dat zijn de Marokkanen en de Turken, ze tonen respect.*

A7: *Ik woon m'n hele leven in de Staatsliedenbuurt. Het ergste volk vind ik de yuppen. Ze hebben allemaal een appartement en doen alsof ze heel Amsterdam gekocht hebben. Kan ik er wat aan doen dat jij drie ton hebt betaald en ik maar ... huur betaal.*

M: waar heb je last van, wat doet het met de sfeer?

A7: *Ze verwachten dat iedereen zich aan hun aanpast. Jij bent toch hier komen wonen.*

De groep werkende ouders

In de groep werkende ouders is men overwegend negatief gestemd: vijf van hen steken een grijze kaart op, één van hen een witte kaart.

Als er gevraagd wordt naar de redenen waarom het de verkeerde kant op gaat met Nederland, wordt een keur aan ontwikkelingen genoemd. Er is in de beleving van deelnemers nogal wat verslechterd ten opzichte van een tijd geleden zoals de huizenmarkt, meer armoede, een verminderde werkgelegenheid onder invloed van automatisering en robotisering, zorgen over het milieu. Maar ook de negatieve invloed van sociale media in het hoog houden van een bepaalde status, het verminderde contact tussen mensen en een waargenomen verharding van de maatschappij doen het onderling verkeer volgens hen geen goed.

Een weergave van de discussie:

W5: Vroeger was alles beter.

W1: De huizenmarkt was betaalbaar voor de jeugd

W4: Er wordt veel gekeken naar andere landen, maar we vergeten de eigen burgers. Want de armoede in Nederland stijgt.

W1: De automatisering, de werkgelegenheid, de robots worden steeds menselijker.

W2: Sociale media en de snelle maatschappij. Internet voor contact. De schijnwereld van sociale media. Dat je het altijd goed moet hebben. Milieu blijft ook een ding.

W3: Mensen zijn tegenwoordig alleen met zich zelf bezig, kennen hun burens niet en zitten meer op hun telefoon. De maatschappij verhardt ook.

Nadat is gevraagd waarom het vroeger beter was, gaan deelnemers vervolgens in op de opvoeding die veranderd is. Men geeft aan dat deze onderling contact in de weg staat. Ze signaleren dat mensen minder oog voor elkaar hebben en komen ook weer terug op de negatieve invloed van het gebruik van smartphones en sociale media waardoor iedereen altijd 'aan' staat. Men neemt in feite een schot voor de boeg op het nog te bespreken thema.

W1: Als ik mijn eigen jeugd vergelijk met mijn zoon van nu. Ik kijk naar m'n eigen jeugd. Mijn ouders waren streng, dat wilde ik anders doen. Wij verwennen onze kinderen te veel. Nu merk ik dat kinderen egoïstischer worden, steeds bezig met spelletjes.

W5: Ja, mijn kind is net een prinsesje!

W4: Mijn kinderen zijn juist vaak buiten. Het ligt aan jezelf. Als je thuis een Playstation hebt en alles dan ben je minder buiten. Moet je regels aan verbinden. Mijn kinderen zijn veel op straat. Mensen helpen elkaar niet meer zo snel.

M: Hoe merk je dat?

W4: Als iemand valt ga je kijken en vragen hoe het gaat. Nu lopen ze met oogkleppen op.

W5: Of ze gaan filmen?

W2: De technologie gaat zo snel dat je op den duur achter de feiten aan loopt.

W5: We staan altijd aan, zijn altijd bereikbaar voor anderen.

W2: En omdat we altijd aan staan heb je minder aandacht voor andere dingen.

W3: Aan de andere kant heeft mijn zoon door YouTube wel Engels geleerd.

Degene die een witte kaart heeft opgestoken wordt gevraagd wat hij vindt van de ingebrachte argumenten. Hij stelt er zijn zienswijze tegenover. Want hij vindt dat de technologie vooral posi-

tieve dingen brengt, maar dat het wel een beroep doet op een verantwoorde omgang met bijvoorbeeld sociale media.

“Ik ben het niet met ze eens. Technologie is verder ontwikkeld. Er komt wel heel veel informatie op je af en het wordt lastiger om dat te verwerken, daar ben ik het mee eens. Kennis wordt steeds gelijker, dus sociale intelligentie wordt steeds belangrijker. En sociale media: het is maar net hoe je ermee omgaat, je bent zelf de regisseur van je leven.

Je ziet enorm veel vooruitgang in de zorg. Het lijkt eng maar laat technologie de zorg helpen om zorg te bieden.”

Een deelneemster die werkzaam is in de zorg, uit haar zorgen, want zo vraagt ze zich af: *“Wat gaan wij doen dan?”*

De overigen lijken gevoelig voor zijn perspectief, stellen dat veel zaken zowel voors als tegens kennen en verklaren zijn positieve houding deels vanuit zijn ondernemerschap waardoor hij positief zal staan tegenover technologische ontwikkeling.

Houding ten opzichte van politiek Den Haag

Welke houding neemt men in ten opzichte van politiek Den Haag, hoe leeft dit onder de deelnemers? In beide groepen reageren deelnemers in eerste instantie negatief op de vraag; er wordt gesnoeven en moeilijk gekeken. Ze hebben weinig vertrouwen in de gang van zaken. Deelnemers uit de algemene publiek groep noemen onmiddellijk voorbeelden van zaken die wat hen betreft niet goed gaan en dat beloften niet worden nagekomen. De werkende ouders gaan vooral in op een gebrek aan vertrouwen dat volgens hen wordt ingegeven door de wijze waarop de politiek functioneert.

Algemeen publiek:

- A3: *Je krijgt heel snel vergrijzing, ik heb jonge kinderen. Jongeren kunnen later niet studeren...*
- A5: *Ik volg liever niet de actualiteiten. De tv staat aan en als ik die Rutte kop zie zie ik alles wegtrekken. Ik ben geen VVD'er die denkt: rijken, rijken. En dan zie ik hem janken over de dividendbelasting. Kijk naar mensen die naar de voedselbank moeten en kinderen die zonder eten naar school moeten.*
- A6: *Valse beloften. Met Griekenland een paar jaar geleden zeiden ze: “we sluiten de kraan”. Maar twee maanden later was het: geef maar. Geef die miljoenen aan de voedselbank of jongeren!*
- A3: *Niet in ons land maar in een ander land.*
- A7: *Ik kijk Nieuwsuur, Zembla en dat soort programma's. Hoe kan je dat verkopen die dividend dingen. Kan je toch niet serieus nemen die Rutte.*

Werkende ouders:

- W1: *Nou, er is er weer een opgestapt toch. Het is een spelletje aan het worden: dan weer linksom, dan weer rechtsom. Ik heb er niet zoveel vertrouwen in. Je stemt wel maar het gaat nooit zoals je dat verwacht.*
- W5: *Het gaat op en neer. Het is net een soap.*
- W4: *Je neemt het niet meer serieus.*
- W2: *Er gebeurt veel in de kamer, fraude enzo. Het is soms lastig te doorgronden. Op de lange termijn zijn er wel goede ontwikkelingen.*

Sommigen volgen de landelijke politiek via nieuws- en actualiteitenprogramma's, anderen geven aan dat ze het 'in grote lijnen' volgen en een aantal deelnemers vertelt dat ze zich er van hebben afgewend. Dit laatste wordt volgens hen veroorzaakt doordat het vaak om slecht nieuws gaat, maar ook omdat ze zelf willen kiezen welk nieuws ze wel of niet meekrijgen. De al eerder genoemde bezwaren tegen de werking van de Haagse politiek zijn hier mede debet aan.

Vervolgens is gevraagd of men de Haagse politiek te begrijpen vindt. Bij de groep algemeen publiek komt naar voren dat men vindt dat de keuzes die er in Den Haag worden gemaakt niet te volgen zijn. De dividendbelasting wordt als voorbeeld aangehaald, maar ook de benarde positie van mensen met een modaal inkomen. Er gebeuren volgens hen allerlei dingen in de politiek die het lastig te volgen maken, maar ze hebben het daarbij vooral over de keuzes en niet zozeer over de ingewikkeldheid van de politiek zelf, of het voor hen of de meeste mensen te moeilijk is. Ze zijn het niet eens met de richting van de politiek. Een enkeling vraagt zich af waarom er niet meer wordt gedemonstreerd zoals in de jaren 70 en 80.

A1: *Nee, als je kijkt naar dividend belasting. Dat is niet te begrijpen, multinationals steunen is niet belangrijk*

A7: *Wat je zegt: het is net een cabaret programma. "Ze hebben acute Alzheimer."*

A1: *Het is: ikke ikke de rest kan stikke. Wanneer hebben we de laatste grote demonstratie gehad, de laatste was met de kruisraketten!*

A6: *Ze zullen vast wel ook goeie dingen doen, dat hoor je niet.*

A3: *Ik ben alleen maar aan het betalen, ik merk niks.*

A7: *Heb je gekeken naar Jan Modaal, die inkomens boven het minimum. Diegenen die boven modaal zitten die genieten. De middeninkomens moet alles betalen.*

M: Dus ze maken verkeerde keuzes?

A1: *Mijn ouders waren communisten, de CPN is bij mij erin gegoten. Dit is toch niet te verkopen, aan niemand niet.*

De werkende ouders vinden de politiek deels lastig te volgen/begrijpen. Het vereist in ieder geval de wil om je er in te verdiepen. En verder maakt het beslissingsproces in de politiek dat het lastig te volgen is: beslissingen laten lang op zich wachten, worden soms weer teruggedraaid en dat bevordert volgens hen het begrip niet. Maar uiteindelijk stellen ze dat hun wens om het te volgen niet zo groot is vanwege de drukke levensfase waarin ze zitten.

W4: *Het is niet ingewikkeld. Als je je er in verdiept kun je het wel begrijpen, maar ik neem het niet meer zo serieus.*

W3: *Het boeit me niet, ik zit in een fase in m'n leven dat ik het druk heb met andere dingen.*

M. Heeft het met interesse te maken?

W1: *Soms maken ze beslissingen: we gaan dit doen en dan hoor je weer wat anders. Dan wordt het zo langdradig, dan haak ik af en denk: laat maar.*

W4: *Ja, dat heb ik ook. Dan denk ik: ik hou het wel weer bij als ze besloten hebben.*

M: Maken politici het te ingewikkeld?

W5: *Ze nemen nooit een beslissing.*

W6: *De afstand is nu korter. Ze zitten dichterbij de bevolking. Ze praten de uiteindelijk de*

hele tijd. Ik weet niet hoe het bij jullie is, maar met kinderen heb ik geen zin om een krant te openen.

W5: Ja, heb ik ook wel. Als ik thuis ben, ben ik bezig met m'n kinderen. Daarna wil ik gewoon liever naar een zwart scherm staren.

3.3 Inkomensverschillen

In het volgende deel van de discussie is de deelnemers gevraagd om twee stellingen in te vullen. Hierbij ging het om het verschil tussen arm en rijk en de inkomensverschillen in Nederland. Men werd gevraagd aan te geven of men het eens of oneens was met de stelling 'de inkomensverschillen in Nederland zijn te groot' en met de stelling 'het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden'. De stellingen zijn een voor een voorgelegd aan de deelnemers en vervolgens met hen besproken.

Er wordt in de twee groepen verschillend gedacht over de stellingen: waar de groep algemeen publiek het met beide stellingen (zeer) eens is, is bij de werkende ouders ook voor een neutrale opstelling gekozen.

1 | de groep algemeen publiek

	zeer on-eens	on-eens	neutraal	eens	zeer eens	ik weet het niet
De inkomensverschillen in Nederland zijn te groot				2	6	
Het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden				1	7	

2 | de groep werkende ouders

	zeer on-eens	on-eens	neutraal	eens	zeer eens	ik weet het niet
De inkomensverschillen in Nederland zijn te groot			2*	4		
Het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden			3	3		

*1 deelnemer had de positie aangegeven tussen neutraal en eens in

Het algemeen publiek heeft als eerste de stelling 'de inkomensverschillen in Nederland zijn te groot' beoordeeld. Deelnemers zijn het hier (zeer) mee eens. Een deelnemer begint en vertelt dat hij bij de beantwoording van de stelling moest denken aan het verschil in beloning tussen een directeur van een onderneming en een werknemer daarvan, een ander moest meer in het algemeen denken aan de verschillen tussen steeds meer miljonaars en steeds meer armen. Ook grijpen ze in hun motivering terug op al eerder door hen gedane uitspraken over volgens hen verkeerde keuzes door de politiek zoals de privatisering van de zorg, de bezuiniging op de studiefinanciering, het onbetaalbaar worden van woningen. Ze zijn van mening dat 'het verschil tussen arm en rijk' groter wordt en beantwoorden daarmee in feite de tweede stelling al. Ook brengt iemand naar voren dat rijke mensen zich niet kunnen voorstellen hoe het leven is voor arme mensen.

Vervolgens is hen de tweede stelling voorgelegd 'het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden'. Deze stelling omarmen ze nog stilliger. In de motivatie voor de beantwoording wordt nu teruggekomen op een al eerder besproken punt, namelijk dat mensen met een inkomen net boven het minimum niet in aanmerking komen voor toeslagen en dat daarmee werkenden eigenlijk worden gestraft en gedemotiveerd. Deze opmerking krijgt bijval van anderen en wordt voorzien van voorbeelden.

A5: *Ik wil toelichten: de onderste laag krijgt tegemoetkomingen. Als je een tientje teveel verdient mag je alles zelf uitzoeken. Het verschil is teveel omdat ze net buiten de boot vallen voor een beetje zorgtoeslag. Door dat verschil krijg je nog sneller armen. Ze moeten de middengroep tegemoetkomen, motiveren om te blijven werken en niet berusten in financiële ellende.*

A7: *Dan gaan die mensen toch zitten rekenen, van: dan raak ik m'n zorgtoeslag kwijt.*

M: Waar moesten jullie verder aan denken?

A3: *Aan een documentaire die ik op tv zag: een man en vrouw met kinderen zaten in de schulden. Ze waren aan het werken om schulden te aflossen, maar op een gegeven moment zei die man: ik kan dan beter in de uitkering, want dan zijn na drie jaar al m'n schulden kwijtgescholden.*

A7: *De afstand is te groot.*

De werkende ouders hebben de stellingen iets anders beantwoord. Ze hebben als eerste de stelling 'het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden'. Er wordt zowel voor een neutrale als instemmende beantwoording gekozen. Enerzijds denken deelnemers aan het bestaan van voedselbanken, dat armoede voorkomt in Nederland, de moeilijkheid voor jongeren om een woning te vinden, aan daklozen. Anderzijds zijn sommigen van mening dat Nederland goede voorzieningen heeft waar je op kunt terugvallen. Een ander merkt op dat 'te' groot het lastig maakt om de stelling te beantwoorden, want waar baseer je dit dan op?

In hun eigen woorden:

W5: *Denk aan voedselbanken enzo die het druk hebben.*

W4: *Eens: je hoort natuurlijk dat er veel armoede is. Maar je hoort ook dat er veel mensen rijker zijn geworden. Dus het is moeilijk om het verschil te meten*

W5: *Neutraal: door toevoeging woordje TE, brengt de nuances aan. Definitie is moeizaam.*

W2: *Ik denk aan de jongeren, de woningmarkt, ze komen niet aan een woning.*

W6: *Dat ligt ook aan hun wens, moet je je wens een beetje bijstellen.*

W3: *Ik denk aan daklozen. Ik vraag me af hoe ze er komen, want Nederland heeft een heel goed sociaal stelsel.*

W4: *Ik vind het lastig. Je hebt uitkeringen, maar je kan er niet van rondkomen.*

Bij de beantwoording van de tweede stelling 'de inkomensverschillen in Nederland zijn te groot' neemt de groep werkende ouders ongeveer dezelfde opstelling in. Vraagt de een zich af of dit niet dezelfde vraagstelling is, uit de antwoorden van overige gesprekspartners blijkt dat ze bij de beantwoording wel aan andere dingen denken zoals het verschil in beloning van mensen met verschillende functies. Er is discussie of dat verschil terecht is, want een verschil in verantwoordelijkheid is niet voldoende om verschillen in beloning te verklaren.

W4: *Eens. Als ik kijk naar de politiek, ze verdienen veel meer en hoeven er niet meer voor te doen.*

W5: *Ondanks dat er beperkingen zijn ingesteld, gebeurt het toch dat mensen meer verdienen in ziekenhuizen en farmacie.*

M. Waar dachten jullie bij deze stelling aan?

W5: *Het minimumloon. Mensen worden ontslagen. Na goed salaris gaan ze ander werk zoeken en werken nu bij een creditcard bedrijf voor een tientje per uur.*

W6: *Ik denk aan: wat zijn de verschillen? De dokter heeft een hoge opleiding genoten, heeft andere verantwoordelijkheden. Die verdient dat ook.*

W3: *Kijk maar naar de leraren, die hebben ook grote verantwoordelijkheden maar die zitten naar verhouding laag.*

W6: *Leraren en politici: de druk is enorm hoog maar ze krijgen er niet naar betaald.*

Op de vraag in hoeverre deelnemers de stellingen verschillend vinden, blijkt dat ze in beide groepen de stellingen grotendeels vinden overeenkomen. Bij de werkende ouders merkt iemand op dat de stelling over de inkomensverschillen concreter is dan de stelling over het verschil tussen arm en rijk. Dat maakt de stelling volgens haar makkelijker te beantwoorden.

3.4 24 uurs-samenleving en flexibele samenleving

Eerste associaties

Als eerste is de deelnemers gevraagd welke associaties men heeft bij de 24-uurs samenleving en/of flexibele samenleving.

In beide groepen blijkt dat deze termen vooral associaties oproepen met ruimere openingstijden van winkels, de 24 uur economie en mogelijke gevolgen hiervan voor werknemers.

In de groep algemeen publiek begint een deelnemer met een associatie uit haar privéleven die echter eerder raakt aan het al eerder genoemde verschil tussen mensen met een minimuminkomen die toeslagen krijgen en zij die daar net boven zitten en dit niet krijgen. Vervolgens gaan overige deelnemers meer in op langere openingstijden van winkels, 'de 24-uurs economie', dat 'beide partners moeten werken' en dat er weinig tijd is voor de participatiesamenleving bij een 24-uurs samenleving, omdat er dan minder vrijwilligers zijn. Een enkeling moet ook denken aan 'minder vaste contracten'.

Bij de werkende ouders wordt eveneens gedacht aan ruimere openingstijden van winkels, maar ook aan ruimere werktijden in het algemeen, 'altijd bereikbaar zijn', 'dat er geen kantoortijden meer zijn'. Dit kan leiden tot burn-out, optimale productie, overlast buiten op straat maar ook weer meer ervaren veiligheid 's nachts omdat het dan drukker is op straat. Ook wordt in deze groep gedacht aan het mogelijke gevolg dat gezinnen 'meer langs elkaar gaan leven'.

Over het gevaar van mogelijk misbruik van werknemers door werkgevers ontstaat een discussie in deze groep, want vinden sommigen dat het ten koste kan gaan van je positie als werknemer, de werkgever in het gezelschap vindt dat de arbeidswetgeving werknemers voldoende beschermt tegen onwenselijke situaties.

W4: *Of meer werkgelegenheid of meer uitgemolken.*

W6: *In principe zijn we beschermd door arbeidsvoorwaarden.*

W4: *De werkelijkheid is niet meer zoals Arbo technisch zou moeten. (...)*

W5: *Misbruik. Hoezo: je hebt geen baan, je kan toch van 3 tot 6 werken?*

De gevoelens die de termen oproepen zijn deels positief, deels negatief. De termen roepen in beide groepen een 'gehaast' gevoel op. Bij de groep algemeen publiek overheersen de negatieve gevoelens in eerste instantie. Er wordt ook 'onzeker' aan toegevoegd door een deelnemer vanuit zijn associaties met minder vaste contracten. Bij de werkende ouders zijn er een paar die de 24-uurs samenleving/flexibele samenleving inmiddels normaal beginnen te vinden. Het biedt voordelen. Komt dat voor de een voort uit haar werkkring die 24 uur per dag doorgaat (politie), voor de ander uit het gemak dat de ruime openingstijden van winkels hen bieden. Degenen die in het centrum van Amsterdam wonen refereren aan de overlast die ze soms hebben van het almaar groeiend toerisme in de stad dat dag en nacht doorgaat.

W5: *Gekkenhuis!*

W4: *Ik merk dat we als samenleving daar al naar toe gaan. We eisen steeds meer. Fijn dat we na het werken ook naar de supermarkt kunnen gaan tot 10 uur.*

W6: *Je wordt er dommer van. Vroeger moest ik goed nadenken wat ik moest halen en maakte ik een lijstje. Nu kan het later.*

W3: *Vind het redelijk normaal. 's Nachts in m'n bedje liggen winkelen kan nu al. Ik werk natuurlijk al in een 24uurs bedrijf, dus ja als ik 's nachts op m'n laptop kan werken....*

W2: *Nog niet negatief nee, maar ik kan wel begrijpen als je ergens woont met overlast...*

W6: *Nu ik ouder ben ervaar ik dat anders.*

W1: *In principe houd ik wel van een 24uurs maatschappij, beetje het New York life, maar het is ook wel stressgevoelig. Het is gehaast.*

W6: *Je moet het uit kunnen zetten. Erin kunnen stappen als je wilt en uitstappen als je wilt. Kijk naar Amsterdam: toeristen in de nacht, het gaat met een moordend tempo door.*

De deelnemers is vervolgens een definitie voorgelegd van een flexibele samenleving versus een samenleving met een meer vast ritme en hen is verteld dat de flexibele samenleving verder onderwerp van gesprek zal zijn.

- Een **samenleving met een vast ritme**: *Werkenden hebben een vaste werkweek en de meesten zijn 's avonds en in het weekend vrij. Winkels hebben vaste en beperkte openingstijden.*
- Een **flexibele samenleving**: *Er is geen vaste werkweek en de meeste werkenden kunnen zelf kiezen waar en wanneer ze hun werk doen. Winkels zijn lang open en je kunt altijd wat bestellen en kopen (via internet) en snel laten bezorgen.*

Verkenning flexibele samenleving

Om een beeld te krijgen hoe men de flexibele samenleving versus de samenleving met een vast ritme beziet in de tijd, is de deelnemers gevraagd voor verschillende periodes in Nederland aan te geven of Nederland meer een samenleving was/is met een vast ritme of meer een flexibele samenleving, gevolgd door wat ze wenselijk vinden voor Nederland. Men kon dit aangeven met behulp van een 10 puntsschaal.

De resultaten van beide groepen:

Groep algemeen publiek

	Een samenleving met een vast ritme (=1)				↔		Een flexibele samenleving (=10)				ik weet het niet
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Nederland rond 2003	2	2	1		3						
Nederland nu		1			1		4	1	1		
Nederland rond 2033					1			1	3	2	1
uw wens voor Nederland	1				2	2				3	

Groep werkende ouders

	Een samenleving met een vast ritme (=1)				↔		Een flexibele samenleving (=10)				ik weet het niet
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	
Nederland rond 2003	1		2	1	1	1					
Nederland nu					2	2	1	1			
Nederland rond 2033							2	2	1	1	
uw wens voor Nederland						2		3	1		

Is men vrij eensluidend van mening dat Nederland rond 2003 eerder een samenleving met een vast ritme was dan een flexibele samenleving, voor Nederland nu gaat men in beide groepen meer de richting op van een flexibele samenleving. De groep algemeen publiek is hier meer van overtuigd dan de werkende ouders. Qua toekomstbeeld schuift men nog meer op in de richting een flexibele samenleving en opnieuw is de groep algemeen publiek hier nog sterker van overtuigd. In wat men wenselijk vindt voor Nederland blijkt dat de werkende ouders nadrukkelijker een flexibele samenleving als wenselijk toekomstbeeld zien, terwijl de meningen in de groep algemeen publiek meer uiteenlopen.

Er is met de deelnemers allereerst verder doorgepraat over de huidige stand van zaken in de Nederlandse samenleving en de vooruitzichten voor 2033. Hoe motiveren ze de beantwoording van de vragen? In de groep algemeen publiek worden voorbeelden aangehaald waarom Neder-

land nu al een behoorlijke flexibele samenleving is: dat uit zich in verruimde winkeltijden en -dagen, maar ook in steeds minder onderscheid in uitbetaling tussen 'gewone' werkuren en 'overwerkuren'. Dit zien ze als nadeel van de steeds flexibelere samenleving. De werkende ouders vinden de Nederlandse samenleving de flexibele kant opgaan qua mogelijkheden om zelf je werktijden in te delen, maar stellen dat het nog niet overal zo is. Ze stellen ook dat flexibiliteit samen moet gaan met afstemming, zodat er nog wel gezamenlijke momenten zijn: belangrijk om organisaties te kunnen bereiken en ook voor overlegmomenten binnen het werk.

De groepen hierover zelf aan het woord:

A7: *Het wordt beter.*

A8: *Wanneer je wilt naar de bios en sportschool gaan. Je kunt alles op elk moment doen.*

A2: *Je krijgt een 24-uurs economie.*

A7: *Je kan in Amsterdam 24 uur per dag eten.*

A8: *Je hebt geen rustige zondag meer.*

A3: *Sommige christelijke webshops zijn ook zondag dicht. Bij Schiphol krijg je op zondag en in de avond dubbel uitbetaald, dan gaan mensen denken: als ik twee nachten werk, heb ik vier dagen gewerkt qua loon.*

A7: *Dat gaat er wel uit, ze gaan de cao veranderen.*

A8: *Neem PTT bijvoorbeeld: die hebben de toeslagen op werken afgeschaft. Alles wordt gelijk uitbetaald.*

A7: *Dat is bij de GVB ook zo.*

Werkende ouders:

W4: *We zijn al behoorlijk flexibel. Je kan thuiswerken en je eigen tijd indelen.*

W5: *Iedereen heeft natuurlijk een ander ritme, een man die laat werkt. Of je hebt een baby.*

W6: *Ik twijfel of het wel goed is. Soms wel lekker, maar in grote organisaties is het wel fijn als het een beetje op elkaar afgestemd is. Vertrouwen is goed maar controle is beter,*

W1: *Ik denk bij die eerste stelling ga je het vergelijken met China of New York, maar hier is het nog niet zo ver.*

W3: *Hier in de stad zijn winkels open tot 10 uur, maar in de dorpen zijn ze niet zo ver.*

W2: *Thuiswerken kan af en toe maar niet te vaak. Ik zou dat wel willen, m'n tijd zelf bepalen. Misschien wel overleg inplannen.*

M: 2033 is het dan verder?

W6: *Maar wat is flexibiliteit? Doe wat je zelf wilt, maar je hebt je werkgever die ook wat van je wilt. Je hebt te weinig vrijheid.*

W4: *Maar bij een kantoor: als ik iemand niet kan bereiken zou ik dat super irritant vinden. Nu kun je bij kantoren iemand bereiken van maandag tot en met vrijdag.*

W6: *Hebben ze een mama of papa dag, dan krijg je een auto reply.*

Welke voor- en nadelen verbindt men aan de flexibele samenleving voor zichzelf en voor de samenleving?

Persoonlijke voordelen zijn volgens de deelnemers vooral gelegen in de mogelijkheid meer eigen regie te hanteren in het indelen van je werk- en privéleven: zelf je werktijden bepalen, na het werk nog boodschappen kunnen doen, buiten het werk om zorgverleners kunnen bezoeken, kinderen zelf naar school kunnen brengen, meer vrije tijd hebben doordat boodschappen be-

steld en thuisbezorgd worden, minder gehaast om op specifieke tijden ergens te moeten zijn, bij mooi weer makkelijk een dag vrij kunnen nemen, minder reistijd.

Men ziet ook nadelen voor zichzelf. Deze hebben vooral betrekking op de eisen die toch gesteld worden. Opvallend is dat men in beide groepen de nadelen verbindt aan eisen met betrekking tot veranderingen in het werk. In de groep algemeen publiek denkt men vooral aan werkgevers die er misbruik van zouden kunnen maken. De werkende ouders betrekken het meer op het vermogen om met flexibiliteit om te gaan; het stelt eisen aan iemands timemanagement en vermogen om het werk met rust te laten. Je kunt mogelijk meer stress en minder rust ervaren en zeven dagen gaan werken in plaats van vijf. Ook zouden sommigen collega's missen.

De groep algemeen publiek:

M: En nadelen?

A4: *Minder snel vaste contracten, kan je niet meer rekenen op een vast salaris. Minder financiële zekerheid.*

A1: *Je krijgt veel meer flexibele werktijden, dus minder files.*

A7: *Hoe denk je dat dat baas daarmee omgaat? Die zegt: Ik heb je nu nodig, dus dan kan je toch gaan.*

A3: *Krijg je een 0-uren contract.*

A7: *De baas kan zeggen: je komt en je gaat.*

A3: *Dan word je niet betaald als je ziek bent.*

De groep werkende ouders:

W6: *Heel veel mensen kunnen niet met die flexibiliteit omgaan, veel mensen kunnen niet time managen. Dan moet we beiden flexibel zijn.*

W4: *Het is geven en nemen. Als je soms overwerkt en een keer eerder weggaat is dat geen probleem*

M. Verdere nadelen?

W6: *Individualisering.*

W4: *Zeven dagen met werk bezig zijn in plaats van vijf. Geen rust.*

W5: *Ik zie wel voordelen. Je hoeft het niet meer te vragen, je kan gewoon vrij nemen. Dan kom jijzelf met een oplossing.*

W6: *Ik denk dat ze vroeger, 50 jaar geleden, minder stress hadden. Toen was zondag de dag des heren.*

W5: *Het ligt aan jezelf, je eigenschappen. Sommigen moeten wel beschermd worden. Je moet het aan kunnen.*

W4: *Ik zou collega's missen.*

W6: *Het 'crediteuren/debiteuren' gevoel (red.: referentie aan humoristisch televisieprogramma over het kantoorleven).*

In het benoemen van persoonlijke voor- en nadelen blijkt men overigens vaak dingen naar voren te brengen die meer algemeen gelden en dus voor de samenleving in zijn geheel van toepassing kunnen zijn. Op het vlak van voordelen voor de samenleving heeft dat bijvoorbeeld betrekking op dat er mogelijk meer werk beschikbaar komt door onder andere ruimere openingstijden van winkels, maar ook dat het met een ziek kind makkelijker wordt om thuis te blijven. In nadelen gaat het om mogelijk misbruik door werkgevers, een verdergaande individualisering.

In de groep werkend publiek vinden deelnemers het lastig om voordelen naar voren te brengen voor de samenleving. Een deelneemster ziet er geen voordelen aan, een ander heeft iets gelezen over het verminderen van piekmomenten in energie- en watergebruik als gevolg van meer flexibiliteit. Het mogelijke voordeel van zelf je tijd kunnen indelen wordt door een deelneemster onmiddellijk voorzien van een kanttekening, want dat zal niet voor iedereen gelden: de caissière moet nou eenmaal tijdens openingstijden werken. Bij werkende ouders wordt naar voren gebracht dat mensen minder stress zullen hebben. Dit wordt door de gesprekspartners niet zomaar overgenomen, want ze hanteren het 'rust, reinheid en regelmaat' principe.

In de eigen woorden:

W2: *Minder gestreste mensen.*

W3: *Ik denk dat mensen meer gebaat zijn bij rust en regelmaat.*

W4: *Ik ben van mening dat je lichaam meer heeft aan een vast ritme.*

Het grootste nadeel van de flexibele samenleving is in ieders ogen een verdergaande individualisering, het meer langs elkaar heen leven door alle wisselende tijden waarop men activiteiten (vrije tijd en werk) kan doen waardoor mensen minder contact met elkaar hebben. Aan de ene kant biedt het vrijheid, aan de andere kant ben je meer op jezelf aangewezen.

Gevraagd welke samenleving men als ideaal beschouwt, blijkt dat de groep algemeen publiek een voorstander is van een gematigd flexibele samenleving of juist ultiem flexibel, de werkende ouders geven de voorkeur aan een flexibeler samenleving.

Waar komt het voorbehoud vandaan bij de algemeen publiek groep? Degenen die voor een niet al te flexibele samenleving zijn, beargumenteren dit doordat ze tegen een verdergaande individualisering en verminderd contact tussen mensen zijn.

A7: *Wij komen uit de horeca en wij willen niet meer flexi samenleving (7 en 8).*

A8: *Je gaat meer die kant op dat iedereen alleen is.*

A3: *Als ik met m'n kinderen naar de bios ga, koop ik thuis al kaartjes dus niet meer bij de kassa. Je komt elkaar minder tegen. In de tram wil ik babbelen.*

M. 4, Jij hebt het een 10 gegeven, waarom?

A4: *Vrijheid! Als we alles kunnen automatiseren.*

M. Jij koppelt het aan ideaal, boodschappen doen als je wilt?

A4: *Ja vrijheid, geen beperking dus meer vrijheid. Flexibel zijn staat ook voor meer.*

De werkende ouders staan weliswaar positiever tegenover een flexibele samenleving, maar zetten eveneens kanttekeningen bij een te ver doorgeschoten flexibele samenleving. Het is mooi als het flexibel kan, maar het heeft de al eerder genoemde gevaren in zich en als extra gevaren dat de grenzen vervagen tussen werk en privéleven, dat flexibiliteit niet in alle sectoren kan (bijvoorbeeld leraren die zelf lessen gaan indelen, waardoor er geen gezamenlijke lesmomenten meer zijn) en dat het verstorend kan werken op het gezinsleven.

Verkenning ervaren tijdsdruk

Alvorens in te gaan op het onderwerp tijdsdruk is deelnemers allereerst gevraagd hoe ze hun leven inrichten: steeds flexibeler of toch met een vast ritme?

Voor de meeste deelnemers geldt dat ze een leven leiden met behoorlijke wat vaste momenten zoals werk op vaste dagen, school- en sportmomenten van kinderen. Bij sommigen wordt een vast ritme afgedwongen door omstandigheden zoals een zieke partner die op vaste momenten wil eten of het hebben van een kind met autisme dat een strikte indeling van de dag noodzakelijk maakt. Een gepensioneerde vertelt dat hij heel blij is om van de vaste dagindeling af te zijn: *“Heerlijk dat m'n wekker niet meer afgaat.”*

Vervolgens is deelnemers het onderwerp ‘tijdsdruk’ voorgelegd met de uitleg dat uit onderzoek blijkt dat een groep Nederlanders zich gejaagd voelt en tijdsdruk ervaart. In hoeverre herkennen deelnemers dit?

Nogal wat deelnemers geven aan tijdsdruk te ervaren. Ligt dat bij werkende ouders in de veelheid van verantwoordelijkheden thuis en op het werk, bij de groep algemeen publiek wordt het meer gekoppeld aan drukte op het werk.

Twee deelnemers aan het woord uit beide groepen:

“Bij ... (naam bedrijf) moet die wijk af. Als je dan een leuke band hebt ben je drie uur kwijt, maar dan moet je daarna toch door tot negen uur. Klanten mogen niet klagen.” (algemeen publiek)

“Ja, ik ben een eenoudergezin. Naast werken, koken, huishouden heb ik ook een zoontje van tien dat ik moet helpen met huiswerk. Als ik zie hoeveel huiswerk hij meekrijgt. Als ik het vergelijk met mezelf vroeger; was dat niet zo. Ik voel nu wel tijdsdruk.” (werkende ouder)

Wat speelt er allemaal mee bij het ervaren van tijdsdruk:

- (moeten) voldoen aan verwachtingen van werkgever
- hogere productiviteitseisen (meer doen in minder tijd)
- gebonden zijn aan schoolritme van kinderen
- combinatie werk en privéleven
- combinatie werk en mantelzorg voor zieke partner, voor ouder
- omgeving die een beroep op je doet (afspraken, uitjes)
- eigen instelling: perfectionisme maakt gevoel van tijdsdruk sterker
- prestatiegerichtheid: wordt gevraagd en vragen mensen ook van zichzelf
- willen handhaven van bepaalde levensstijl vraagt om voldoende financiële middelen om dat te kunnen doen, betekent vaak meer uren werken of beide ouders werken

Het gevoel van tijdsdruk is iets wat dus een groot deel van de deelnemers bij zichzelf bemerken, maar tegelijkertijd ook in hun omgeving zien. Ze zijn niet de enigen.

Gevraagd naar wie het volgens hen zelf niet druk hebben, zijn er een paar deelnemers die dat inderdaad vinden. Zij willen niet meegaan in de drukte of hebben het minder druk door pensioen of doordat ze het leven goed georganiseerd hebben thuis. Toch blijkt dat soms een wankel evenwicht te zijn. Een ziek kind, een afspraak waarvoor je op tijd wil zijn, kunnen de balans verstoren.

Welke voordelen verbindt men aan het ‘druk hebben’? In de groep algemeen publiek heeft men het over een zekere status die het biedt, maar ook dat het bezig zijn een gevuld bestaan veronderstelt en sociale contacten. De werkende ouders hebben het over duidelijkheid in het leven; je weet wat je te doen staat. Zolang mensen in een bepaald stramien zitten, kunnen ze best leven

met drukte. Maar zeker bij de werkende ouders lijkt het erop dat ze bij een niet-functionerend radertje in het systeem (ziek kind, grootouder die ziek is en niet kan komen oppassen) druk ervaren.

Ze vinden zichzelf interessant als ze druk zijn: nee, nee ik heb het te druk. Ik organiseer het zo. Mensen doen maar druk, zullen we? Neeee nee ik kan niet, heb het druk! Waarom dan? Ik moet dit nog doen, dit, dit en nou, dan ben ik er al klaar mee. (deelnemer algemeen publiek) Zeker in de groep met kinderen van deze leeftijd. Mensen zijn financiële commitments aangegaan. Nu zijn ze slaaf van hun eigen levensstijl. (werkende ouder)

Sowieso blijkt dat deelnemers tijdsdruk en druk ervaren in het leven nogal eens in één adem noemen. Druk ervaren heeft dan te maken met allerlei dingen 'moeten' en het aan verwachtingen willen/moeten voldoen. We laten de deelnemers hier zelf over aan het woord:

Algemeen publiek

A3: *Je bent bezig, je leven is gevuld, geen eenzaamheid, dat je niet geïsoleerd bent.*

A1: *Daar moet je weer geld voor hebben.*

M. Wat nog meer?

A1: *Mijn vader was er een uit een nest met 17 kinderen, die moest al vroeg werken in de bouw. Nu heb je mensen van 20 die al een burn-out hebben. Nou, mijn vader kende het woord burn-out niet!*

A8: *Dat komt toch doordat ze zoveel meer willen. Sweet sixteen feest, met 18 een rijbe wijs en de druk om mee te doen. Geen trui van de C&A maar van een merk.*

A3: *Mensen gaan meer werken om hun kinderen te kunnen geven wat ze willen.*

A1: *Daarom zijn er nu veel kinderen met een burn-out, ze willen veel meer.*

De nadelen van een druk bestaan zijn volgens de deelnemers gelegen in het onvoldoende tijd hebben om mee te doen aan leuke dingen vanwege verplichtingen. Werkende ouders hebben het over stress, minder vrijheid. Hen is vervolgens gevraagd wanneer ze het te druk hebben in het leven. Te druk is volgens hen als je te weinig rustmomenten hebt in het leven, te veel druk ervaart van buiten, maar ook te weinig thuis bent naar je zin.

In hoeverre kun je überhaupt zeggen dat je het niet druk hebt of hoort dat niet? Deze vraag is voorgelegd aan de groep algemeen publiek. Diverse deelnemers stellen dat het inderdaad normaler is om het druk te hebben dan om dat niet te hebben, er zit een norm omheen dat het wenselijk gedrag is om druk te zijn. Dit zien mensen ook terug op sociale media in de indrukken die mensen daar geven over hun leven.

M. Kun je ook zeggen dat je het niet druk hebt?

A5: *Het is nu een soort van taboe, het wordt van je verwacht dat je het druk hebt. Nu is niks doen en op de bank zitten stom.*

M. Merken anderen dat ook?

A1 en A3 stemmen in

A2: *Soms gebruik je het ook als excuus. Maar ik kijk soms op Facebook en vraag me af: hoe doen ze dat allemaal?*

A3: *Facebook is alleen maar schijn bedriegt.*

M. Wat zie je in de samenleving?

A3: *Nee, dat is niet waar, mensen doen alsof. Het is opgeklopt.*

A7: *Ik zit er aan te denken om een affiche te maken: ik ga niet naar de sportschool maar ik ga ramen lappen. Dat is ook beweging.*

M. Geldt het voor speciale groepen?

A1: *Nee het is echt een tendens. Toen ik met prepensioen ging zeiden ze tegen me: "Maar je gaat toch wel vrijwilligerswerk doen, of een hobby zoeken?"*

A5: *Je moet maatschappelijk verantwoord pensioneren, anders mag het niet!*

Vervolgens is in beide groepen doorgepraat over de vraag of het specifieke groepen betreft die druk zijn. Men is eensluidend van mening dat gezinnen met kinderen het druk zullen hebben; dat weten ze deels uit eigen ervaring en deels uit wat ze om zich heen zien. De werkende ouders is vervolgens gevraagd of er ook groepen zijn die het minder druk hebben. Zij denken dan aan gepensioneerden en 'mensen in buitengebieden'. De Amsterdamse inborst doet zich gelden.

M. zijn er groepen mensen die het minder druk hebben?

W2: *Gepensioneerden.*

W5: *Nee, jongeren moeten ook veel meer*

W6: *Mensen in buitengebieden hebben het denk ik wel minder druk.*

W4: *In het buitengebied zijn ook boeren. Ik denk dat die juist heel hard werken.*

W5: *Ik woon bij de wallen en ik zie hoe druk het is rond het centraal station.*

Werkende ouders hebben zich uitgesproken over de eigen situatie. Herkennen ze dat ze tot een te drukke groep behoren en tegelijkertijd tevreden zijn? Degenen die reageren zijn het deels niet eens met het 'te druk' zijn en deels eens met de tevredenheid. Zegt de een het niet zo druk te hebben, een ander voegt daar aan toe dat het deel uitmaakt van haar leven en er niet zo bij stil te staan. Een volgende vertelt een heel druk leven te hebben, maar daar inderdaad tevreden mee te zijn.

De balans in mijn leven is goed. Ik heb wel veel bordjes om in de lucht te houden, maar het zijn wel leuk gekleurde bordjes.

Op de vraag of er een verschil is tussen mannen en vrouwen in drukte, stelt de groep (vijf vrouwen en één man) dat vrouwen het drukker hebben dan mannen. Ze wijten dit vooral aan het ervaringsgegeven dat zij degenen zijn die over het algemeen de problemen oplossen als een kind ziek is en dat ze meer de verantwoordelijkheid op zich nemen voor de planning binnen het huishouden en daarbij eventueel rijzende problemen. Kortom: ze stellen zich naar eigen zeggen proactiever op dan de vaders.

W4: *Ik weet dat ik het als vrouw toch moet oplossen. De vader zegt: ik ben aan het werk. Ja, ik ben ook aan het werk, maar ik ga het wel oplossen.*

W3: *Ik denk dat vrouwen veel meer bezig zijn met plannen en vooruitkijken en met oplossen komen.*

W1: *Mannen zijn makkelijker en zeggen: dat komt morgen wel.*

W4: *De man heeft toch de handvatten: zij lost het wel op.*

- W6: *(red.: vader in het gezelschap) We hebben het 50/50 geregeld: school doet zij dan weer, maar sport ik. We hebben de taken heel goed verdeeld. De familie ging ook wel helpen, maar ze worden niet betaald, dus je kan niet altijd op ze rekenen.*
- W2: *Vrouwen hebben een dubbelrol en gaan mee met de maatschappij, werken en moeder zijn.*

In beide groepen is nagegaan in hoeverre het onderwerp tijdsdruk en de flexibele samenleving een onderwerp is dat hen bezighoudt in het dagelijks leven. De groep algemeen publiek stelt dat het hen niet zo bezighoudt, ondanks dat een enkeling wel degelijk tijdsdruk ervaart. De werkende ouders zijn er meer mee bezig en hebben daar ofwel consequenties aan verbonden (één van de twee ouders is minder gaan werken) ofwel nemen het voor lief.

Desgevraagd lijkt de groep werkende ouders het thema meer als een maatschappelijk probleem te ervaren dan de groep algemeen publiek. In de laatste groep ziet men het meer als de eigen verantwoordelijkheid wat je doet met je leven en hoe je dat inricht. Alhoewel eerder in het gesprek men aangaf dat 'druk zijn' wel degelijk de norm is. Eén van hen ziet het breder: *"Dat merk je in Amsterdam op kantoren, het is bijna zeven uur en je ziet toch mensen blijven zitten werken. Die mensen die lang op het werk zitten, hebben het thuis druk en blazen het ook nog 'ns op."*

Een aantal werkende ouders ziet het als een maatschappelijk probleem, maar ook bij hen komt de eigen verantwoordelijkheid terug in het gesprek.

- W6: *Een maatschappelijk aandachtspunt, maar je moet wel zelf je keuzes maken.*
- W4: *Het heeft ook te maken met de keuzes die je maakt. Ben je het al gewend? Of woon je al ergens en word het opeens verstoord?*

3.5 Lessen uit de gesprekken

Aan de groep algemeen publiek is aan het eind van het gesprek gevraagd wat ze ervan vinden dat de overheid dit soort onderzoek laat uitvoeren. Normaal gesproken zijn de reacties onverdeeld positief met als kanttkening dat er wel wat moet gebeuren met de resultaten uit de gesprekken zodat het 'niet voor niets' is. Dit keer gaat het iets anders. Een aantal van hen is niet zo positief en stelt dat het weggegooid geld is wat hen betreft. Een ander voegt daar nog aan toe dat er nagedacht moet worden over een andere inrichting van werk en inkomen. Deze deelnemer pleit voor invoering van het basisinkomen als oplossing voor vrijwel alle zaken die volgens hem misgaan.

- A1: *Ik vind het weggegooid geld.*
- A4: *Wat tijdsdruk betreft moet je het zelf weten maar andere oplossingen voor uitkering enzo zijn belangrijk. Invoering van het basisinkomen zou veel onzekerheid wegnemen.*

De slotvraag van het onderzoek is dit keer wat anders geformuleerd dan gebruikelijk. Meestal vragen we deelnemers wat de overheid wat hen betreft moet leren van het gesprek. Nu is er

voor gekozen om deelnemers te vragen een nieuwjaarswens te formuleren aan Rutte en zijn kabinet voor Nederland. Deelnemers kregen nieuwjaarskaartjes uitgedeeld en hebben daarop hun wensen geschreven.

Uit de wensen blijkt dat de inkomenspositie van verschillende groepen (mensen werkzaam in de zorg, leraren) in het middelpunt van de aandacht staan, misschien mede ingegeven door de stellingen uit het kwantitatieve onderzoek. Maar ook de zorg krijgt aandacht van deelnemers, zeker van werkende ouders (paar zelf werkzaam in de zorg).

Bij de groep algemeen publiek wordt er een duidelijke oproep gedaan om het verschil tussen arm en rijk aan te pakken en aandacht te hebben voor het tegengaan van armoede. Verder wordt gepleit voor aandacht voor de zorg, herinvoering van de studiefinanciering. Een deelnemer neemt de gelegenheid te baat om wensen over allerlei beleidsterreinen uit te spreken. Bij de werkende ouders gaat de aandacht voornamelijk uit naar meer investeringen in de zorg, eerlijke verdiensten en aandacht voor de groep mensen die aan de onderkant van het modaal inkomen zitten.

In de eigen woorden:

Algemeen publiek:

Kijk naar je burgers, kijk naar de armoede, kijk naar inkomsten

Ga je werk doen naar eer en geweten en zorg voor een goede Rekenkamer

Geachte heer Rutte, gooi de salarisschaal omhoog voor de echte werkers, en kijk naar de nieuwe generatie. Geef geld uit aan de zorg!

Kijk eens naar de Nederlanders zelf en wat daar allemaal speelt. Armoede/inkomens

Basisinkomen! – belasting innen van het grootbedrijf, - afschaffen Koningshuis, - studie financieren, - werkelijk klimaatprobleem aanpakken, - geen militaire actie in andere landen, - afschaffen defensie, - publiek maken zorg, ov etc, - bedrijven aanpakken ipv verantwoordelijkheid bij consumenten

Zorg voor je burgers en denk aan de nieuwe generatie.

Zorgen voor een minder groot gat tussen arm en rijk, betaalbare sociale huurwoningen behouden, - studiefinanciering weer invoeren.

GEEN GROTER VERSCHIL TUSSEN ARM EN RIJK

Groep werkende ouders

Eerlijk loon voor eerlijk werk.

Dat we allemaal maar iets kwetsbaarder mogen zijn!

De werkende mensen die te groot zijn voor een theedoek en te klein voor het tafelkleed. Financieel worden ze behoorlijk belast/gedupeerd.

Voor zorg meer geld naar het onderwijs en de ouderenzorg.

Ik wens voor Nederland in de zorg: - verhoging van lonen voor functies in de zorg, - meer gesubsidieerde activiteiten voor jongeren.

Meer waardering voor de zorg, zodat er meer mensen in de zorg willen werken. Net zoals de leraren en politie.

4 Conclusies

In het voorgaande zijn de bevindingen in detail terug te lezen, navolgend maken we de balans op van de twee groeps gesprekken die in het kader van het Continu Onderzoek Burgerperspectieven in oktober 2018 zijn uitgevoerd. Het onderzoek vond plaats in Amsterdam. Er is gesproken met een groep algemeen publiek van 20 tot en met 65 jaar en met een groep werkende ouders met tenminste een kind tot 12 jaar.

De stand van zaken in de samenleving

De stemming over de Nederlandse samenleving is in de groep algemeen publiek gemixt; de helft is positief en de helft is negatief gestemd. Bij de werkende ouders is het merendeel negatief gestemd. In de groep algemeen publiek worden de positieve indrukken echter onmiddellijk voorzien van negatieve kanttekeningen.

De positieve stemming in beide groepen is voornamelijk economisch gedreven en wordt verder ingegeven door technologische ontwikkelingen. Zo wordt gerefereerd aan de toegenomen werkgelegenheid, het stelsel van sociale voorzieningen waar men in Nederland op kan terugvallen, de vooruitgang in (zorg)technologie. De negatieve stemming heeft te maken met de indruk dat de verschillen tussen rijk en arm groter worden, dat de middenklasse het financieel moeilijk heeft en met de bezuinigingen in de zorg en op de studiefinanciering. Ook vindt men de achteruitgang in normen en waarden, een steeds individuelere samenleving waarin mensen op zichzelf gericht zijn en minder respect hebben voor elkaar een slechte ontwikkeling. Sociale media maken dat mensen meer op zichzelf gericht zijn en een schone schijn ophouden over hun leven.

De Amsterdamse setting is merkbaar in de specifieke problematiek die naar voren wordt gebracht; men maakt zich zorgen over de overspannen huizenmarkt in Amsterdam.

De deelnemers zijn unaniem negatief in hun uitlatingen over de Haagse politiek. Deels hebben we de indruk dat het ook niet bon ton is om je positief uit te laten over politiek Den Haag, deels is de stemming echt negatief. In beide groepen is sprake van een gebrek aan vertrouwen in de gang van zaken in Den Haag. De besluitvorming rondom de dividendbelasting werkt in negatieve zin door. Maar waar de groep algemeen publiek duidelijk afstand neemt van de door de politiek gemaakte keuzes, blijkt de groep werkende ouders het gebrek aan vertrouwen vooral te wijten aan de in hun ogen wisselvallige besluitvorming die bovendien niet transparant is. Men vindt politiek in zoverre lastig te begrijpen dat het vereist dat je er in verdiept en een aantal deelnemers geeft aan dit niet op te brengen. En begrijpelijkheid wordt door de groep algemeen publiek uitgelegd als het begrip hebben voor de keuzes van de politiek en dat hebben ze niet.

Inkomensverschillen

De stellingen over inkomensverschillen en verschil tussen arm en rijk in Nederland sluiten aan op de eerder in het gesprek onvrede over de financiële situatie van een deel van de Nederlanders. De groep algemeen publiek ondersteunt beide stellingen van harte, terwijl de werkende ouders deze iets terughoudender ondersteunen. Het lijkt erop dat de stelling 'inkomensverschillen in Nederland zijn te groot' wordt ingevuld met gedachten over de grote beloningsverschillen tussen de top van bedrijfsleven/organisaties en degenen in meer uitvoerende functies, maar ook dat mensen in beroepen met een grote verantwoordelijkheid zoals leraren dit veel te weinig terugzien in hun inkomen. 'Het verschil tussen arm en rijk is te groot in Nederland' blijkt gedachten op te roepen over de onbetaalbare huizenmarkt, de bezuinigingen op studiefinanciering, het bestaan van voedselbanken, de positie van mensen met een inkomen net boven het minimum.

24-uurs samenleving en de flexibele samenleving

Het thema blijkt redelijk dichtbij de deelnemers te staan; ze kunnen er zich verschillende zaken bij voorstellen. Dominant in de eerste associaties zijn de steeds ruimere openingstijden van supermarkten, de 24-uurs economie, ruimere en andere werktijden, altijd bereikbaar zijn. Een en ander heeft zowel positieve kanten als negatieve kanten. Positief aan de flexibele samenleving is de mogelijkheid die het mensen biedt om meer eigen regie te nemen in het indelen van het werk- en privéleven: het gemak van op verschillende momenten boodschappen kunnen doen, buiten je werk om zorgverleners kunnen bezoeken, kinderen zelf naar school kunnen brengen, minder gehaast om ergens op specifieke tijden te zijn, minder reistijd, werken op tijdstippen die je goed uitkomen. Negatief is het risico van langs elkaar heen gaan leven, verdergaande individualisering, mogelijk misbruik van werknemers door werkgevers, minder goed afstand kunnen nemen van het werk, meer stress. Aan de ene kant biedt een flexibele samenleving mensen vrijheid, aan de andere wordt iedereen meer op zichzelf aangewezen.

In het algemeen voorziet men dat de samenleving in de toekomst flexibeler zal worden. Dat is helemaal naar de zin van werkende ouders, maar de groep algemeen publiek heeft er meer moeite mee. In beide groepen wordt benoemd dat mensen wel varen bij het principe van 'rust, reinheid en regelmaat' en dat bij een steeds flexibeler samenleving moet worden gewaakt voor het doorschieten in te veel flexibiliteit. Sommige vaste momenten moeten worden gehandhaafd, bijvoorbeeld om overleg tussen collega's mogelijk te maken, maar ook de lestijden van scholen dienen een zekere voorspelbaarheid en afstemming in zich te hebben. Een volledig flexibele samenleving functioneert anders steeds minder als 'samen'leving.

In het verlengde van de flexibele samenleving is het onderwerp tijdsdruk besproken. Het blijkt een onderwerp dat de nodige herkenning oproept. Nogal wat deelnemers hebben te maken met tijdsdruk door de veelheid van verantwoordelijkheden thuis en op het werk (werkende ouders, mantelzorgers). Men ziet het ook om zich heen. Het werk speelt een grote rol door het moeten/willen voldoen aan verwachtingen van werkgevers, hogere productiviteitseisen. Verder speelt mee de gebondenheid aan het schoolritme van kinderen, de combinatie werk en taken thuis (zorg voor kinderen, partner, ouder), de sociale omgeving die een beroep op je doet (afspraken, uitjes), de eigen instelling (perfectionisme) en het willen voldoen aan een bepaalde levensstijl (inkomenseis). Het blijkt dat deelnemers tijdsdruk en meer druk ervaren in het algemeen in het leven nogal eens in één adem noemen. Druk ervaren heeft dan te maken met allerlei dingen 'moeten' en het aan verwachtingen willen/moeten voldoen.

Druk hebben wordt gekoppeld aan een bepaalde status; het is meer de norm en gewenst om het druk te hebben dan om het niet druk te hebben. Want het veronderstelt sociale contacten, het hebben van werk, kortom: een gevuld bestaan. Tegelijkertijd is het zeker voor de werkende ouders soms een wankel evenwicht: een ziek kind kan de balans ernstig verstoren. De nadelen van het druk hebben zijn het hebben van stress, minder vrijheid dan gewenst, onvoldoende tijd hebben om te ontspannen. Eigenlijk is het beeld van altijd 'aan' staan een treffend beeld, omdat dat te veel kan vragen.

In het algemeen denkt men dat mensen met kinderen thuis de meeste tijdsdruk zullen ervaren; dit wordt bevestigd door de werkende ouders zelf.

Het onderwerp tijdsdruk en flexibele samenleving houdt deelnemers vooral bezig als het te veel nadelen en tijdsdruk in het eigen leven met zich meebrengt. Men vindt echter dat mensen daar ook zelf voor verantwoordelijk zijn, het is de eigen keuze om wel of niet mee te gaan in de veronderstelde flexibiliteit en drukte.

Bijlage 1 Overzicht deelnemers

#	ge-slacht	leef-tijd	gezinssituatie	lft. huiswo-nende kin-deren	oplei-ding	beroep
16.30 - 18.30 uur: Groep 1- algemeen publiek						
1	m	65	alleenstaand		mbo	geen/prepensioen
2	v	48	alleenstaand (met LAT-relatie)		hbo	adm. Medewerk-ster
3	v	36	samenwonend	0, 5, 9, 13	mbo	zorgverlener, ma-ke up artist, kap-ster, visagist
4	m	29	alleenstaand		wo	beleidsmedewer-ker univ.
5	v	47	gehuwd		mbo	adm. medewerk-ster
6	m	30	alleenstaand		mbo	chauffeur
7	v	59	gehuwd	30	lbo	hotelmedewerkster
8	m	50	gehuwd	23	mbo	technisch mede-werker
19.00 - 21.00 uur: Groep 2- Werkende ouders						
#	ge-slacht	leef-tijd	gezinssituatie	lft. huiswo-nende kin-deren	oplei-ding	beroep
1	v	48	samenwonend	7,21	mbo	verzorgende
2	v	42	alleenstaand	10	hbo	arbo coordinator
3	v	43	gehuwd	8,1	mbo	informatiespecialist
4	v	34	alleenstaand	5,7,8,12	mbo	administrateur
5	v	38	alleenstaand	10	mbo	gastvrouw
6	m	38	gehuwd	8,9	wo	ondernemer

Bijlage 2 Gesprekspuntenlijst

CHECKLIST BURGERPERSPECTIEVEN 11 OKTOBER 2018

A. Introductie en kennismaking (15 minuten)

- Welkom heten bij Kantar Public
- Opdrachtgever: het Sociaal en Cultureel Planbureau
- Thema: De stand van zaken in onze samenleving. Wat gaat er goed, wat gaat er minder goed?
- Spelregels:
  - Het gaat om meningen, dat betekent dat er geen goede of foute antwoorden zijn. Verzoek om vrijuit te spreken.
  - Verzoek om mobiele telefoons uit te zetten.
  - Opname, meekijken en anonimiteitwaarborg.
- We beginnen met voorstelronde: naam, leeftijd, bezigheden, gezinssituatie.

B. De stand van de samenleving (20 minuten)

- Hoe vindt u dat het gaat in de Nederlandse samenleving? Gaan we de goede of de verkeerde kant uit? U kunt dit laten zien met de kaart: grijs = verkeerde kant, wit = goede kant.
- Voor degenen met grijze kaart: kom eens met argumenten voor uw mening. Waarom vindt u dat het de verkeerde kant op gaat? Waarmee vergelijkt u het dan?
- Waar baseert u uw mening op (eigen ervaringen, mensen om u heen, media)?
- Voor degenen met witte kaart: wat vindt u van hun argumenten? Overtuigen deze argumenten u?
- Voor degenen met witte kaart: welke argumenten zijn er voor uw mening? Waarom vindt u dat het de goede kant op gaat? Waarmee vergelijkt u het dan?
- Waar baseert u uw mening op (eigen ervaringen, mensen om u heen, media)?
- Voor degenen met grijze kaart: wat vindt u van hun argumenten? Overtuigen deze argumenten u?
- Hoe kijkt u naar de Haagse politiek: hoe vindt u het gaan in Den Haag?
- Ben u iemand die de Haagse politiek volgt? Zo ja, hoe?
- Is de Haagse politiek te begrijpen? Waarom wel/niet?
- *INT.: eventueel stelling inbrengen:* De landelijke politiek is voor de meeste mensen te ingewikkeld om te kunnen begrijpen. Wat vindt u daarvan?
- *INT.: Argumenten voor te ingewikkelde politiek checken:* Zijn mensen te dom, politiek is nou eenmaal ingewikkeld of politici maken het onnodig ingewikkeld?

C. Stellingen kwantitatief onderzoek (15 minuten)

INT: Deel invulformulier 1 uit, laat deelnemers formulier invullen

- Wilt u invullen of u het eens of oneens bent met deze stelling?
- Wat heeft u geantwoord? En waarom heeft u dit antwoord gegeven, waar moest u aan denken?
- *INT: Deel invulformulier 2 uit,* laat deelnemers formulier invullen
- Wilt u nu aangeven wat uw antwoord is op deze stelling?

- Wat heeft u geantwoord? En waarom heeft u dit antwoord gegeven, waar moest u aan denken?
- Is de ene stelling anders voor u dan de andere? Waar zit 'm dat in?

D. Verdiepingsthema: 24-uurs/flexibele samenleving (60 minuten)

We willen het graag met u hebben over een ander onderwerp: 24-uurs samenleving en/of flexibele samenleving .

D1. Eerste associaties/gedachtebepaling (10 minuten)

- Waar denken jullie aan bij de term '24-uurs samenleving' en/of 'flexibele samenleving'? Wat roept dit bij u op? Waar gaat het over? *INT.: Inventariseer op flipover*
- Welk gevoel krijgt u bij deze termen (positief of negatief)?

In een samenleving kunnen activiteiten op verschillende manieren georganiseerd worden:

- Een **samenleving met een vast ritme**: *Werkenden hebben een vaste werkweek en de meesten zijn 's avonds en in het weekend vrij. Winkels hebben vaste en beperkte openingstijden.*
- Een **flexibele samenleving**: *Er is geen vaste werkweek en de meeste werkenden kunnen zelf kiezen waar en wanneer ze hun werk doen. Winkels zijn lang open en je kunt altijd wat bestellen en kopen (via internet) en snel laten bezorgen.*

INT: deel definitie uit

D2. Verkenning flexibele samenleving (25 minuten)

We willen het verder met u hebben over de flexibele samenleving.

- Wilt u eerst de vragen op dit formulier beantwoorden? *INT: deel formulier 3 uit*

	Een samenleving met een vast ritme (=1)					↔		Een flexibele samenleving (=10)					ik weet het niet
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10			
Nederland rond 2003													
Nederland nu													
Nederland rond 2033													
uw wens voor Nederland													

- Wat heeft u ingevuld: waar staan we nu en waar gaan we heen? *INT.: inventariseer de antwoorden* Waarom vindt u dat, kunt u daar iets over vertellen?
- Als we het hebben over de effecten van een flexibele samenleving: aan welke voordelen denkt u dan voor uzelf? En aan welke nadelen?
- En als u denkt aan effecten voor de samenleving van een flexibele samenleving: welke voor- en nadelen zijn er dan?

- En wat zou u betreffen de gewenste/ideale samenleving zijn: wat heeft u daar geantwoord? Waarom heeft u dit zo beantwoord?
- Hoe zou zo'n ideale samenleving er uit zien qua werktijden, openingstijden winkels, combinatie van werk en zorg, ontspanningsmogelijkheden en dergelijke?
- Wanneer is flexibiliteit gewenst, waarbij, in welke omstandigheden komt het goed uit? Waarom?
- En wanneer gaat flexibiliteit te ver, wanneer is het te ver doorgevoerd? Waar moet u dan aan denken, aan welke situaties?
- Ik wil u een paar gevolgen voorleggen die met een flexibele samenleving te maken hebben: We willen jullie vragen bij elke schets aan te geven wat voor u het zwaarst weegt. *INT.:* , lees elke keer een schets van mogelijke gevolgen voor en vraag: Wat weegt zwaarder voor u?
  - Voor individuele mensen kan een flexibele samenleving betekenen: meer keuzevrijheid en combinatiemogelijkheden, maar het kan ook meer keuzestress opleveren
  - Voor bedrijven/organisaties (werkgevers) kan het betekenen: minder kantoorruimte nodig door flexwerken, maar ook minder aanwezigheid van medewerkers en lastiger overleg
  - Voor de samenleving: iedereen kiest/heeft een ritme dat bij hem past, maar er zijn geen 'natuurlijke rustpunten' meer waardoor je op elk moment benaderbaar bent (*INT.:evt. uitleggen*)
- In hoeverre heb je zelf de regie over het wel of niet flexibel zijn? Waaruit blijkt dat? Waar denkt u dan aan?
- Of wordt flexibiliteit meer afgedwongen door organisaties die uit zijn op bijvoorbeeld kostenbeheersing (70% bezettingsgraad kantoorruimte)? Waar blijkt dat uit?

D3. Verkenning ervaren tijdsdruk (35 minuten)

- We hebben het net met elkaar gehad over de vaste en meer flexibele samenleving. Welke ontwikkeling ziet u in uw eigen leven: leeft u steeds flexibeler of heeft u een vast ritme? Waar blijkt dit uit? (denk aan: werk, boodschappen, ontspannen)
- Een onderwerp dat vaak naar voren komt in verband met de flexibele samenleving is 'tijdsdruk'. Uit onderzoek komt naar voren dat een groep Nederlanders zich gejaagd voelt en tijdsdruk ervaart. Herkent u dat? Betreft dat uzelf, uw directe omgeving of meer algemeen in de samenleving?
- Als we het hebben over uzelf: waardoor komt het dat u voelt dat u het druk heeft? Wat maakt dat u zich 'druk' voelt, waardoor komt dat? (*INT.:* ga na voor werk, leren, huishouden, zorg voor kinderen, mantelzorg, vrije tijd)
- Bent u de uitzondering in uw omgeving of ziet u het meer om u heen? Waarmee is iedereen zo druk?
- En wie van u heeft niet het gevoel van het druk hebben? Waardoor komt dat? En wat vindt u daarvan?
- Wat zijn volgens u de pluspunten van 'het druk hebben'?
- En wat zijn de minpunten van 'druk hebben'?
- Wat betekent het om het druk te hebben? Kun je ook zeggen dat je het niet druk hebt?

- Wanneer is het ‘lekker druk’ en wanneer wordt het te druk, wat is er dan aan de hand?
- Denkt u dat de meeste mensen het druk hebben of komt drukte vooral bij bepaalde groepen voor? Aan wie, welke groepen denkt u dan?
- En waarmee hebben zij het dan zo druk?
- En wat vindt u daarvan (herkent u dat, is het onontkoombaar, doe je er zelf wat in)?
- *INT.: voor groep werkende ouders:* Het blijkt dat jonge ouders zich het meest opgejaagd voelen en te druk in hun leven zijn maar ook tevreden zijn over hun leven. Herkent u dat? Hoe erg is die drukte? En gaat het altijd door of houdt het een keer op?
- *INT.: voor groep werkende ouders:* Is er een verschil tussen mannen en vrouwen in drukte? Hoe is dat voor u? Waardoor komt het (*INT.: check op ambitie*)?
- Waardoor komt het dat mensen het druk hebben, wat speelt daar allemaal in mee? (*INT.: check op statusaspect: in hoeverre gaat dat op*)
- Is het een persoonlijke keuze of wordt dat je door de maatschappij opgelegd/opgedrongen?
- *INT.: eventueel inbrengen indien niet spontaan genoemd:* In hoeverre heeft het te maken met:
  - eigen instelling/houding (eisen en verwachtingen ten aanzien van jezelf)
  - sociale normen: je ‘hoort’ het druk te hebben
  - thuissituatie: zorgen voor kinderen/mantelzorg/zorg voor ouders
  - voldoen aan eisen van werkgevers (hoge eisen, je baan willen behouden, nodig om tweeverdiener te zijn)
  - voldoen aan eisen van de overheid: meer zelf moeten zorgen voor je naasten, leven lang leren
- We hebben het nu een hele tijd gehad over de flexibele samenleving en tijdsdruk. Is dit nou eigenlijk een onderwerp waar u mee bezig bent in uw eigen leven, is het voor u persoonlijk een belangrijk onderwerp? En is het een individueel probleem of speelt het breder en is het een meer maatschappelijk probleem?
- U heeft een vraag ingevuld over hoe de samenleving er wat u betreft uit mag zien: meer als een samenleving met een vast ritme of een meer flexibele samenleving: zou u nu deze vraag hetzelfde invullen of anders? Waarom hetzelfde? Waarom anders?

F. Tot slot (10 minuten)

- Wat vindt u ervan dat de overheid dit soort onderzoek laat uitvoeren? Wat maakt u daaruit op?
- We voeren deze gesprekken in opdracht van het SCP, een onderzoeksbureau dat de regering adviseert . Zij maken op basis van deze groepen en een grootschalige enquête een rapport voor de regering waarin zij onder andere laten zien hoe Nederlanders vinden dat het in Nederland gaat en wat zij belangrijke maatschappelijke problemen vinden. Dat rapport komt eind december uit – vlak voor oud & nieuw. Als u nu een briefkaart zou kunnen sturen aan premier Rutte en het kabinet met daarop een **nieuwjaarswens voor Nederland** – wat zou u hem dan willen meegeven? Wat moeten ze in 2019 met voorrang aanpakken? Ik geef u een briefkaart: zou u daar uw wens op willen schrijven?
- Zijn er nog dingen niet aan de orde geweest, maar die u wel belangrijk vindt om te noemen?
- Vragen uit de meekijkruimte?

Dank voor de medewerking.

Invulformulier 1 en 2

	zeer on- eens	on- eens	neu- traal	eens	zeer eens	ik weet het niet
De inkomensverschillen in Nederland zijn te groot						

	zeer on- eens	on- eens	neu- traal	eens	zeer eens	ik weet het niet
Het verschil tussen arm en rijk in Nederland is te groot geworden						